

Ikkinchi jahon urushi (1939— 45) — Olmoniya, Italiya va Yaponiyaning aybi bilan boshlangan jahon tarixidagi eng yirik urush. 20-a. fojiasi sifatida insoniyat tarixiga kirdi. Bu urushning kelib chiqishida asosiy rolni fashistlar Olmoniyasi o'ynadi. G'arb mamlakatlari (Angliya, Fransiya, AQSH) hukmron doiralarning "kelishtirish" siyosati Avstriyani (1939 y. mart), Chexoslovakiyani (1939 y. mart) Olmoniyaga qo'shib olinishiga va Myunxen bitimiga (1939 y. sent.) yo'l ochib berdi. I.j.u.ning boshlanishida SSSRning ham aybi bor. 1939 y. 23 av-g .da SSSR bilan Olmoniya o'rtasida 10 yil muddatga hujum qilmaslik to'g'risida shartnoma imzolandi. Bu shartnomaning maxfiy qo'shimcha ahdnomasiga muvofiq, Olmoniya va SSSR Sharqiy Yevropada o'zlarining ta'sir doiralari bo'lib oldilar. Har ikki mamlakat manfaatlari, avvalo, Polsha davlati bilan bog'liq edi. Sovet tomoni G'arbiy Ukraina, G'arbiy Belorussiya va Bessarabiya (1921 y.da boy berilgan) hududlarini qaytarib olmoqchi edi. Shuningdek, Olmoniya Boltiqbo'yi mamlakatlariga da'vo qilishdan qam voz kechdi.

Olmoniya bilan SSSR shartnomaga muvofik, Polilaga bir vaqtda qo'shin kiritishlari kerak edi. SSSR bu majburiyatni bajarmadi. 1939 y. 1 sent.da Olmoniyaning bir o'zi Polshaga bostirib kirdi va I.j.u.ni boshlab berdi. 3 sent.da Angliya va Fransiya Olmoniyaga qarshi urush e'lon qildi. SSSR 1939 i. 17 sent.da Polsha hududiga qo'shin kiritdi. Ko'p o'tmay Brestda olmon qo'mondoni T. Guderian va sovet generali S. M. Krivosheiy qo'mondonligida Polshaning bo'lib olinishi munosabati bilan qo'shma sovet-olmon paradi o'tkazildi.

SSSR I.j.u. bahonasida o'z hududlarini kengaytirish va chegaralarini mustahkamlashga kirishdi. 1939 y. ZOnoyab.- 1940 y. martda SSSR bilan Finlyandiya o'rtasida harbiy to'qnashuv bo'ldi. Bundan SSSR manfaatdor edi. O'zaro urush natijasida SSSR Finlyandiyaning bir qator hududlarini (Leningradga chegaradosh yerlar) tortib olib, shim.g'arbiy chegaralarini mus-tahkamlab oldi. 1940 y. yozida SSSR ning rasmiy talabi bilan Ruminiya Bessarabiya va Shim. Bukovinani sovetlarga berishga majbur bo'ldi. 1940 y. iyunda Estoniya, Latviya va Litva sovet qo'shinlari tomonidan bosib olinib SSSRga kiritildi.

1940 y. apr.mayda nemisfashist qo'shinlari Daniya va Norvegiyani is-tilo qildi, 1940 y. 14 mayda — Niderlandiya, 28mayda — Belgiya taslim bo'ldi. Shundan so'ng fashist qo'shinlari Lyuksemburg va Gollandi-yani bosib olib, ular hududi orqali Fransiyaga (22 iyunda taslim bo'ldi) bostirib kirdi.

Sovet hukumati fashistlar Olmoni-yasini Yevropaning navbatdagi poytax-tini bosib olishi munosabati bilan tabriklab bordi. Internatsionalning di-rektivalarida fashizmga qarshi targ'ibotni to'xtatish haqidagi talablar paydo bo'ldi. 1940 y. 27 sent.da Olmoniya, Italiya va Yaponiya davlatlari Berlinda "uchlar ittifoqi"ni tuzish haqidagi shartnomaga imzo chekishdi. 1940 y. 28 okt.da fashistlar Italiyasi Gretsiyaga bostirib kirdi. 1940 y. 20—24 noyab.da Mojariston, Ruminiya va Slovakiya "uchlar ittifoqi"ga qo'shildi. 1941 y. martda esa Bolgariyaning monarxiyafashistik hukumati ham bu it-tifoq safiga ko'shilishga rozilik bildirdi.

1940 y. 18 dek.da Gitler SSSRga qarshi urush haqidagi 21sonli direkti-vasi "Barbarossa" rejasiga imzo chekdi. Fashistlar Olmoniyasi SSSRga qarshi urush boshlashdan oldin 1941 i. 6—17 apr.da Yugoslaviyani bosib oldi. Shu yilning 13 apr.da SSSR Yaponiya bilan betaraflik haqida kelishib oldi. 1941 y. 20 may — 1 iyunda fashistlar Olmoniyasi Krit o.ni egalladi. 18 iyunda esa hujum qilmaslik va hamkorlik haqida Olmoniya — Turkiya shartnomasi imzolandi.

1941 y. 22 iyunda fashistlar Olmoniyasi SSSRga qo'qqisdan hujum boshladi. Mojariston, Ruminiya, Finlyandiya, Italiya uning tomonida turib urushga kirdi. Shu kuni Angliya hukumati SSSRni Olmoniyaga qarshi urushda qo'llab-quvvatlashini ma'lum qildi. 24 iyunda F. Ruzvelt AQSH xukumati SSSRga yordam berishga tayyor ekanligini bildirdi. SSSR Olmoniyaga qarshi urushning 1-davri (1941 y. iyun — 1941 y. noyab.) da, asosan, mudofaa harakteridagi janglar olib bordi.

Fashistlar Olmoniyasi va ittifoqchilarining tajovuzkorona harakatining tobora avj olishi jahon mamlakatlarini tashvishga soldi. 1941 y. yozida fashistlar Olmoniyasiga qarshi koalitsiya tuzish yo'lida dastlabki qadam qo'yildi. 1941 y. 12 iyulda SSSR na Buyuk Britaniya hukumatlari fashistlar Olmoniyasiga karshi urushda birgalikda harakat qilish haqida ksl-shib olishdi. 1941 y. 24 sent.da Sh. Is Goll boshchiligida Ozod Fransiya (1942 y. iyuldan Kurashayotgan Fransiya) milliy qo'mitasi tuzilib, fashizmga karshi kurash boshladi. 1941 y. 5 dek.da nemisfashist qo'shinlarining Moskva jangitsagi mag'lubiyati Gitlarning "yashin tezligidagi urush" deb atalmish rejasini puchga chiqardi va natijada unga karshi urushga kirgan mamlakatlar soni ortdi.

1941 y. 7 dek.da Yaponiya PyorlHarborga hujum qilish bilan Buyuk Britaniya va AQShga qarshi urushni boshlab yubordi. 8 dek.da AQSH, Buyuk Britaniya va b. mamlakatlar Yaponiyaga, 11 dek.da esa Olmoniya va Italiya — AQSH ga, shu kuni AQSH fashistlar Olmoniyasi va Italiyaga qarshi urush e'lon qildi.

1941 y. oxiri — 1942 y. boshida Yaponiya Malayziya, Indoneziya, Filippin, Birmani bosib olib, Avstrali-yaga tavidid sola boshladi. Sharqiy frontda esa Olmonfashist qo'shinlari yozgi hujumlar natijasida Kavkaz bo'sag'asiga, Volga bo'yiga yetib keldi.

1942 y. 1 yanv.da Vashingtonda 26 davlat ishtirokida fashizmga karshi ku-rashuvchi davlatlarning harbiy itti-foqi tuzilib, Deklaratsiya qabul qilindi. 1942 y. 26 mayda SSSR va Buyuk Britaniya o'rtasida fashistlar Olmoniyasi va uning Yevropadagi tarafdorlariga qarshi urushda ittifoqchi bo'lish va urushdan keyin o'zaro yordam va hamkorlik qilish haqida shartnoma imzolandi. 1942 y. yoziga kelib antigitlerchi davlatlar soni yanada ortdi. 1 iyunda Meksika Olmoniya, Italiya va Yaponiyaga, 22 avg .da Braziliya Olmoniya va Italiyaga, 14 dek.da Efopiya — Olmoniya, Italiya va Yaponiyaga qarshi urush e'lon qildi. Sharqda esa yapon militaristlari Gollandiya Hindistonini (12 mart), Filippin o.larini (9 iyun) qo'lga kiritdi.

Sovet qo'shinlari urushning 2-davri (1942 y. noyab.— 1943 y. oxiri) da Stalingrad jangi va Kursk jangilagm g'alabalari natijasida Olmoniya qo'tpnlari qo'mondonligi strategik tashabbusnp butunlay qo'ldan chiqardi. SSSRda na b. hududlarda qarshilik ko'rsatish harakati avj oldi. 1943 y. 13 yanv.da Gitler urushda tashabbusni yana qo'lga olish maqsadida ommaviy safarbarlik e'lon qildi, lekin shunga qaramasdan 1943 y. may oyiga kelib Shim. Afrika (q. **Shimoliy Afrika kom-paniyasi**), Angliya—AQSH qo'shinlari tomonidan ozod qilindi. 1943 y. iyul-avg . oylarida Angliya—Amerika desant qo'shinlari Sitsiliya o.ga tushirildi. 1943 y. 25 iyulda Italiyada Mussolini osib o'ldiriddi va fashistlar rejimi tugatildi. 3 sent.da Italiya so'zsiz taslim bo'lganligi haqidagi hujjatga imzo chekdi.

1943 y.ga kelib fashizmga qarshi bo'lgan kuchlar tobora kuchayib bordi. 1943 y. 3 iyunda Jazoirda Fransiya milliy ozodlik qo'mitasi tuzildi. 12—13 iyulda Olmoniyada Ozod Olmoniya milliy qo'mitasi tashkil qilindi. Avg .— sent. oylarida Bolgariya vatanparvarlari frontining milliy qo'mitasi yuzaga keldi. 1943 y. sent.—okt. oylarida partizanlar bilan Kurashayotgan Fransiya harakati qismlari hamkorligida Korsika o. ozod etildi. 1943 y. 16 yanv.da Iroq, 7 apr. da Boliviya Olmoniya, Italiya va Yapo-niyaga qarshi urushga kirdi. 1943 y. 13 okt .da Italiya o'zining sobiq ittifoqchisi Olmoniyaga qarshi urush e'lon qildi. SSSR, Angliya va AQSH hukumatlari Italiyani "birgalikda uru-shayotgan mamlakat" deb tan oldi. 1943 y. 27 noyab.da Kolumbiya Olmoniyaga qarshi urushga qo'shildi. SSSR, AQSH va Angliya hukumat boshliqlari Tehron konferensiyasiyaa Angliya — Amerika qo'shinlarini Shim. Fransiya tushirish yo'li bilan Yevropada ikkinchi frontni ochish g'oyatda muhim ekanligini tan olishdi.

Fashizmga qarshi urushning 3-davri (1944 y. yanv.— 1945 y. may) boshlarida sovet qo'shinlari SSSR hududining deyarli hammasini ozod qildi. Ittifoqchilar 1944 y. 6 iyunga kelibgina Fransiya o'z qo'shinlarini tushirib, Yevropada ikkinchi frontni ochdilar va sent.da Fransiya qarshilik ko'rsatish harakati kuchlarining faol ishtiro-kida Fransiya hududining deyarli ham-masi fashist bosqinchilaridan ozod qilindi. 1944 y. 27 martda sovet qo'shinlari

Ruminiya hududiga kirib bordi. 13 martda SSSR, AQSH va Buyuk Britaniya hukumatlari Olmoniya tomonida turib urushayotgan Mojariston, Ruminiya, Bolgariya va Finlyandiyaga urushni to'xtatish haqida murojaat qildi. Natijada bu mamlakatlarda fashizmga qarshi bo'lgan kuchlar harakati faollashdi. 1944 y. mayda Ruminiyada fashizmga qarshi Birlashgan ishchilar fronti, Mojaristonda esa Vatanparvar kuchlar fronti, (2 dek.dan Milliy mustaqillik fronti) yuzaga keldi. 21 iyulda Polshada Milliy ozodlik qo'mitasi tashkil bo'ldi.

1944 y. 25 iyulda Gitler mamlakatda "uta ommaviy safarbarlik" e'lon qildi. Gitlerning bu tadbiri ham yordam bermadi. U bosib olgan mamlakatlarda ozodlik harakatlari avj oldi. 1944 y.

1 avg .—2 okt.da Varshavada, 19—25 avg . da Parijda, 23 avg .da Ruminiyada, 6— 10 sent.da Bolgariyada fashist bosqinchilariga qarshi qurolli qo'zg'olonlar bo'ldi. Natijada, jahon urushi maydonida kuchlar nisbati tubdan o'zgardi. Olmoniya ittifoqchilari o'rtasida parokandalik boshlandi. 1944 y. 26 yanv.da Liberiya, 24 avg .da Ruminiya, 15 sent.da Finlyandiya, 28 dek.da Mojariston, 1945 y. fev.da Peru, Urugvay, Venesuela, Turkiya, Misr, Livan, Su-riya, Saudiya Arabistoni, Paragvay, Ekvador, Chili kabi mamlakatlar, 27 martda esa Argentina fashistlar Olmoniyasi va Yaponiyaga qarshi urush e'lon qildilar.

Sovet qo'shinlari 1944 y. o'rtalarida Markaziy va Jan.sharqiy Yevropa mamlakatlarini vatanparvar kuchlar yordamida ozod qilishga kirishdi. Shu yili ittifoqchi qo'shinlar Shim. Italiyani va G'arbiy Olmoniyaning bir qator r-nlarini ozod qildi. 1945 y. 4—11 fev.da SSSR, AQSH va Angliya davlat rahbarlari ishtirokida bo'lgan Qrim (Yalta) konferensshsidz, Olmoniyani batamom tor-mor kilish rejalari, shuningdek, dunyoning urushdan keyingi siyosiy tuzilishi masalalari xususida kelishib olindi.

Amerika—Angliya kurolli kuchlari Tinch okeanidagi Marshall va Mariana o.larini (1944), Filippinni va Yaponiyaning Okinava o.ni (1945) egalladi. 1945 y. 25 apr.da sovet va Amerika kushinlari Elbada uchrashdi. 3 mayda Angliya qo'shinlari Birma qarshilik harakati kuchlari bilan hamkorlikda poytaxt — Rangunni ozod qildi.

1945 y. 2 mayda sovet qo'shinlari Berlinni ishg'ol qildi. A. Gitler o'zini o'ldirdi. 8 mayda Berlin yaqinidagi Karlsruhda Olmoniya oliy qo'mondonligi vakillari fashistlar Germa-niyasining 2-jahon urushida so'zsiz taslim bo'lganligi haqidagi hujjatga imzo chekdi. 9 mayda sovet qo'shinlari, chex qarshilik harakati kuchlari ishtirokida Chexoslovakiyaning poytaxti Pragani ozod qildi.

SSSR, AQSH va Angliya xukumatlari boshliklarining Berlin konferensiyasitsa, asosan, Olmoniya masalasi, uning keyingi taqdiri va taraqqiyot yo'li, uni demilitarizatsiyalash va demokratiyalash masalasi ko'rildi. Kon-ferensiyada SSSR hukumati Yaponiyaga qarshi ittifoqchilar bilan birgalikda urushga kirishini yana bir bor ta'kidladi. AQShning havo kuchlari harbiy zaruriyat yo'qligiga qaramay Yaponiyaning Xirosima (1945 y. 6 avg .) va Nagasaki (9 avg .) sh.lariga atom bom-balari tashladi. Buning natijasida har ikki shahar aholisidan 102 mingga yaqin kishi halok bo'ldi, 16 ming kishi bedarak ketdi, 61 ming kishi yarador va 324 ming kishi kuchli radiatsiya bilan zaharlandi.

1945 y. 8 avg .da SSSR olgan majburiyatiga binoan Yaponiyaga urush e'lon qildi va 9 avg .da unga qarshi harbiy harakatlarni boshladi. SSSR bilan birgalikda, 10 avg .da Mongoliya Xalq Respublikasi (MXR), 11 avg .da Xitoy xalq ozodlik armiyasi yapon bosqinchilariga qarshi urushga kirishdi.

Manjuriyadagi yapon qo'shinlari sovet armiyasi tomonidan tor-mor qilingach, Yaponiya 1945 y. 2 sent.da so'zsiz taslim bo'lganligi haqidagi hujjatga ko'l qo'ydi. Shu tariqa I. j. u.ga yakun yasaldi.

Nyurnberg sud jarayoni (1945 y. 20 noyab.— 1946 y. 1 okt.)da natsist harbiy jinoyatchilari ustidan xalqaro sud o'tkazilib, unda 20 kishi: G. Gering (u o'zini o'ldirdi), V. Keytel, E.

Kaltenbrunner, I. Ribbentrop, G. Gess va b. adolatli jazolandi. Fashistik tashkilotlar: Natsional-sotsialistik partiya (natsistlar), Gestapo, SS, SD, butun insoniyatga qarshi qaratilgan jinoyatchi tashkilotlar deb e'lon qilindi. Nyurnbergda bo'lib o'tgan bu xalqaro sud I.j.u.ga so'nggi nuqtani qo'ydi.

I.j.u.ga 72 davlat jalb etildi. Urushda ishtirok qilgan mamlakatlarning 110 mln. aholisi unga safarbar etildi. Harbiy qarakatlar 40 davlat hu-dudida bo'lib o'tdi, barcha harajatlar 4 trillion dollarni tashkil etdi. Urush davomida 62 mln. kishi (shu jumladan 27 mln. SSSR fuqarosi) halok bo'ldi.

1941 y. 22 iyunda Olmoniya SSSRga hujum qilgach, SSSR tarkibida bo'lgan O'zbekiston xalqlari ham bu urush girdobiga majburan tortilgan edi. O'sha kuni mamlakatda harbiy holat joriy etildi.

Gitlerchilarning Sharqqa doir harbiy rejalarida SSSRni qisqa muddatli kompaniya jarayonida mag'lub qilish va urushni 1941 y. kuzida tamomlash mo'ljallangan edi. Yashin tezligida boshlangan urush sovet rahbariyatida sarosimani yuzaga keltirdi. 29 iyundagina Xalq Komissarlari Soveti (XKS) nomidan joylarga ko'rsatmalar yuboriddi. I. V. Stalin faqat 3 iyuldagina xalqqa murojaat bilan chikdi.

1941 y. 30 iyunda Davlat mudofaa qo'mitasi (DMQ) tuzildi. Uning raisi I. V. Stalin 8 avg .da SSSR Qurolli kuchlari Oliy Bosh qo'mondoni lavo-zimini egalladi. Urushning dastlabki kunlari mamlakatning barcha iqtisodiy ma'naviy kuchlarini zudlik bilan mudofaa manfaatlariga bo'ysundirish, xalq xo'jaligini to'liq harbiy izga solish lozimligi xususida qarorlar, ko'rsatmalar qabul qilindi.

Urush davrining musibatlarini o'z boshidan kechirgan kishilarning xotiralaridan ma'lum bo'lishicha, odamlar o'sha vaqtda sovet rejimini himoya qilish zaruriyati haqida kam o'ylar edilar. Xalqning aksariyat qismi mus-tabid tuzumni qoralar edi. Chunki, xa-lqning xotirasidan hali Turkiston Muxtoriyatinij qonga belanganligi, istitslolchilik harakatining zo'ravonlik bilan bostirilishi, diniy e'tiqod uchun ta'qib qilishlar esdan chiqmagandi. Jamoalashtirishning stalincha zo'ravonlik bilan amalga oshirilishi natijasida yuz bergan jinoyatlar xotiradan ko'tarilmagan edi. Mustabid tuzumning ommaviy qatag'onlaridan qolgan yaralar hali bitmagan edi. Birok., o'zbek xalqining fashizmga bo'lgan nafrati mustabid tuzum yetkazgan g'am-alamni orqa o'ringa surib qo'ydi va u dushmanga qarshi otlandi. Shuningdek, mustabid tuzumning "mafura mashinasi" ham benuqson ishladi — u SSSR tarkibidagi barcha mustamlaka xalqlarni fashizmga qarshi kurashga safarbar qila oldi. O'zbek xalqining I.j.u.dagi ishtirokining axloqiy-ma'naviy jihatdan asosi shundaki, bu urushda o'zbek xalqi fashizmdan faqat SSSRnigina emas, eng avvalo, O'zbekistonni himoya qilishni, uni yana bir bosqinchidan saklab qolishni maqsad qilib qo'ygan edi.

Sovet—olmon urushi boshlang'ich davrining eng murakkab vazifalaridan biri iqtisodiyotni harbiy izga solish edi. Bu mas'uliyatli vazifani SSSRning qariyb 40% aholisi istiqomat qiladigan, ko'mirning 63% qazib olinadigan, po'latning 50% ishlab chiqariladigan, donning 38% yetishtiriladigan, ayniqsa, ko'pgina mudofaa korxonalari joylashgan hududni fashistlar bosib olgan bir paytda hal qilish kerak edi. Front yaqinidagi hududlardan mamlakat ich-karisiga ko'chirilayotgan aholi, sano-at korxonalari, o'quv-yurtlari va b.ning ko'pchiligi O'zbekistonga yuborildi. Chunonchi, O'rta Osiyo va Qozo-g'istonga evakuatsiya qilingan 308 sa-noat korxonasining 104 tasi ("Len-tekstilmash", "Rostselmash", "Krasniy Aksay", Moskvadagi "Elektrokabel" va "Pod'yemnik", Chkalov nomidagi aviatsiya zavodi, "Krasniy put", Kiyev "Transsignal" z-dlari, Stalingrad kimyo kombinati va b.), 30 dan ortiq harbiy hospital, harbiy artilleriya (to'pchi) akademiya, bir necha harbiy bilim yurtlari ko'chib keldi.

Rossiya hududidan turli millatga mansub 200 ga yaqin yozuvchi va shoirlar (mas, A. Axmatova, A. Tolstoy, V. Yan, M. Shaginyan va b.) Toshkentga ko'chib kelib, shu yerda ijod qildilar. Rossiya, Ukraina va Belorussiyaning fashistlar bosib olgan hududlaridan 1 mln.dan

ortiq kishi, jumladan 200 ming bola O'zbekistonga evakuatsiya qilinib, ularga 135 ming kv.m hajmda uy-joy ajratib berildi. Kuppina o'zbek oilalari ikkita va undan ortiq yetim bolalarni o'z tarbiyalariga (jumladan, Sh. Shomahmudovlar oilasi — 14, H. Samadovlar oilasi — 12, M. Jo'rayeva va Ashurxo'jayevlar oilasi 8 tadan bolalarni o'z tarbiyalariga oldilar. 1943 y. oxiriga kelib shaharlarda 4672 bola, qishloklarda esa 870 bola o'zbek oilalari tomonidan tarbiyaga olinib, ularga xaqiqiy insonparvarlik va mehr-shafqat namunasi ko'rsatildi.

O'zbekistonga ko'chirib keltirilgan sanoat korxonalarini niqoyatda qisqa muddatda ishga tushirildi. 1941 y. dek.da evakuatsiya qilingan korxonalarining qariyb 50 tasi, 1942 y. 1 yanv.da esa barchasi qayta qurilib to'la quvvat bilan mahsulot bera boshladi. Bu harbiy korxonalarini ishga tushirishga shaharliklardan tashqari qariyb 500 ming kolxozchidehqonlar jalb qilindi. Korxonalarini harbiy izga o'tkazish harbiy kommunistik usulda amalga oshirildi: 1941 y. 26 iyundan boshlab mamlakatda ishchilar va xizmatchilar uchun ishdan tashqari vaqtda majburiy ishlab berish, katta yoshdagilar uchun xaftada 6 kunlik ish joriy etildi, ish vaqti 11 soatgacha uzaytirildi, ta'-tilga chiqish bekor qilindi. Idora xizmatchilari, uy bekalari, o'quvchilar i.ch.ga jalb qilindi. Agar 1940 y.da sanoat ishchilari orasida xotin-qizlar salmog'i 34%ni tashkil qilgan bo'lsa, 1942 y.da bu ko'rsatkich 63,5% ga yetdi. Mehnat intizomini buzganlar uchun jazo choralari keskin qo'yildi. Korxonalaridan o'zboshimchalik bilan ketib qolganlar 5 y.dan 8 y.gacha muddatga qamoqqa hukm qilindi. 1941 y.de-k.da O'zbekiston sanoat korxonalaridan 230 tasi (birgina Toshkentda 63 korxonada) harbiy izga kuchirilib, front uchun qurol-yarog' i.ch.ga kirishdi.

O'zbekistonda harbiy mahsulotlar ishlab chiqaruvchi sanoatning o'sishi va rivojlanishi bilan birga xom ashyo va yoqilg'i-energetika bazasini kengaytirish vazifasi ham keskin bo'lib turdi. Ayniqsa, rangli metallarga, neft va ko'mirga bo'lgan ehtiyoj kuchaydi. 1942 y.da Langar molibden koni zaminida molibden f-kasi barpo etildi. Qo'ytosh va Qoratepa rangli metallar konining quvvati keskin oshirildi. Olmaliqda mis va b. rangli metallarning boy konlari topildi. Angren ko'mir koni respublikaning birinchi ko'mir markaziga aylandi. 1942 y. boshlarida I-Oqtepa va Z-Oqqovoq GESlari, shuningdek, Fa-rhod GES umumxalq hashari bilan bunyod etilishi respublikada front ehtiyojlari uchun ishlayotgan sanoat korxonalarini elektr energiyasi bilan ta'minlashda muhim rol o'ynadi.

O'zbekistonda urush yillarida 280 ta yangi korxonada barpo etildi. Respubli-kaning sanoat potentsiali 1945 y.ga kelib 1940 y.dagiga nisbatan deyarli 2 barobar ko'paydi, neft kazib olish 4 barobardan ziyod, metall ishlash tarmoqlari mahsulotlari 4,8 barobar, mashinasozlik mahsulotlari 13,4 barobar, ko'mir qazib chiqarish 30 barobardan kuproq, po'lat va prokat eritish 2 barobar, elektr energiyasi i.ch. 2,42 marta ortdi. Buning natijasida O'zbekiston urush yillarida front uchun 2100 ta samolyot, 17342 ta aviamotor, 2318 ming dona aviabomba, 17100 ta minomyot, 4500 birlikdan iborat minalarni yo'q qiluvchi qurol, 60 mingga yaqin harbiy-kimyoviy apparatura, 22 mln. dona mina va 560 ming dona snaryad, 1 mln. dona granata, dala radiostansiyalari uchun 3 mln. radio lampa, 330 mingga parashyut, 18 ta harbiy-sanitariya va hammom kir yuvish poyezdi, 2200 ta Kuchma oshxona va kuppina harbiy anjomlar yetkazib berish imkoniga ega buldi. Respublika yengil sanoat komissarligi korxonalarini 1941—45 y.lar mobaynida jangchilar uchun 7518,8 mingta gimnastyorka, 2636,7 mingta paxtali nimcha, 2861,5 mingta armiya etigi tayyorlab berdi.

I.j.u. yillarida fashizmga qarshi qulga qurol olib jang qilgan o'zbekistonlik jangchilarning umumiy tarkibidan 263000 dan ziyod kishi qalok bo'ldi, 132670 kishi bedarak yo'qoldi, 60452 vatandoshimiz urushdan nogiron bo'lib qaytdi. Shuningdek, un minglab o'zbekistonlik jangchilar asirlikda bo'ldi. Mustabid tuzum ular bilan "ochik,chasiga" gaplashdi. Demak, frontga safarbar qilinganlarning qar uchtasidan bittasi uyiga kaytmadi. Umuman, SSSR buyicha urush davrida fashistlar qo'lida 6,2 mln. kishi asirlikda bo'lgan. Urush oxiriga kelib ulardan 4 mln. kishi halok bo'lgan. Omon qolgan asirlar soni 1 mln.dan sal ko'proqedi. Ulardan 60% dan ko'prog'i GULAG qamokxonalariga tashlandi. Aybsiz sur-gun qilinib, sovet konslagerlariga jo'natilgan yoki otib tashlanganlar orasida o'zbekistonliklar ham oz emasdi.

taxminan hisoblarga qaraganda, o'zbekistonlik harbiy asirlardan 15 min-gdan ortig'i sovet konslagerlariga yuborilgan. I. j. u.dagi bu g'alaba millionlab begunoh kishilarning , jumladan, O'zbekiston xalqining qoni, haddan ziyod mashaqqatli mehnati va uning buyuk insonparvarligi tufayli qo'lga kiritildi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, 35 jildli Xotira ki-tobi tayyorlanib, nashr qilindi. Toshkentdagi Mustaqillik maydoni xiyobonida maxsus majmua qurildi (2000). 9 may — g'alaba kuni yurtimizda Xotira va Qadrlash kuni sifatida har yili nishonlanadigan bo'ldi^[6].

Qatnashchilar

*Asosiy maqola: **Ikkinchi jahon urushi qatnashchilari**.*

Ikkinchi jahon urushida 61 ta davlat qatnashgan (47 tasi **aksihitler ittifoqining** tarafida va 14 tasi **O'q mamlakatlari** tarafida). Ulardan ayrimlari faol harbiy harakatlarni olib borishardi, boshqalari o'z ittifoqdoshlariga oziq-ovqat yetkazib berardi, ko'pchilik esa urushda faqat nominal holda ishtirok etardilar.

Aksihitler ittifoqiga quyidagilar kirardilar: **SSSR** (1941-yildan), **AQSh** (1941-yil, 7-dekabr), **Buyuk**

Britaniya, Fransiya, Xitoy, Polsha, Avstraliya, Kanada, Yugoslaviya, Niderlandlar, Norvegiya, Yangi Zelandiya, Janubiy Afrika

Ittifoqi, Chexoslovakiya, Belgiya, Yunoniston, Efiopiya, Daniya, Braziliya, Meksika, Mo'g'ulist on, Luksemburg, Nepal, Panama, Argentina, Chili, Kuba, Peru, Gvatemala, Kolumbiya, Kost a Rika, Dominika

Respublikasi, Albaniya, Gonduras, Salvador, Gaiti, Paragvay, Ekvador, San

Marino, Turkiya, Urugvay, Venesuela, Livan, Saudiya

Arabistoni, Nikaragua, Liberiya, Boliviya. Urush davrida ularga fashist blokidan chiqqan bir necha davlat qo'shildi: **Eron** (1941-yildan), **Iroq** (1943-yildan), **Italiya** (1943-yildan), **Ruminiya** (1944-yildan), **Bolgariya** (1944-yildan), **Mojariston** (1945-yili), **Finlandiya** (1945-yili).

Boshqa tarafdin urushda **O'q davlatlari: Olmoniya, Italiya** (1943-yilgacha), **Yaponiya, Finlandiya** (1944-yilgacha), **Bolgariya** (1944-yilgacha), **Ruminiya** (1944-yilgacha), **Mojariston**(1945-yilgacha), **Slovakiya, Tailand** (Siam), **Iroq** (1941-yilgacha), **Manchjou-Go, Xorvatiya, Serbiya.** Bosib olingan mamlakatlar hududida fashist ittifoqiga qo'shilgan marionetkaviy davlatlar yaratilar edi: **Vishi Fransiyasi, Salo respublikasi, Albaniya, Chernogoriya, Ichki**

Mo'g'uliston, Birma, Fillipinlar, Vyetnam, Kambodja, Laos. Shuningdek, Olmoniya va Yaponiya tarafida qarshilik ko'rsatayotgan tarafning fuqarolaridan yaratilgan ko'pgina kollaboratsion qo'shinlar jang qilardi: **ROA, RONA, SSning** xorijiy diviziyalari (rus, ukrain, eston, latish, dat, belgiyalik, fransuz, alban), **"Ozod Hindiston"**. Shuningdek, O'q davlatlari qurolli kuchlari tarkibida rasman neytral qolayotgan davlatlarning ixtiyoriy kuchlari bor edi: **Ispaniya** (**Havorang diviziya**), **Shvetsiya** va **Portugaliya**.

Hududlar[tahrir]

Barcha harbiy harakatlarni 5ta harbiy harakatlar teatriga bo'lish mumkin.

- G'arbiy Yevropa teatri: G'arbiy Olmoniya, Daniya, Norvegiya, Belgiya, Luksemburg, Niderlandlar, Fransiya, Buyuk Britaniya** (aviabombardimonlar), **Atlantika, AQSh va Kanadaning Atlantika qirg'og'idagi shaharlar** (aviabombardimonlar).

- Sharqiy Yevropa teatri: SSSR** (g'arbiy qismi), **Polsha, Finlandiya, Shimoliy Norvegiya, Chexoslovakiya, Ruminiya, Mojariston, Bolgariya, Yugoslaviya, Avstriya** (sharqiy qismi), **Sharqiy Olmoniya, Barensev dengizi, Boltiq dengizi, Qora dengiz.**

- **O'rta Yer dengizi teatri:** Yugoslaviya, Yunoniston, Albaniya, Italiya, O'rta Yer dengizi orollari (Malta, Kipr va b.), Misr, Liviya, Fransiya Shimoliy Afrikasi, Suriya, Livan, Iroq, Eron, O'rta Yer dengizi.
- **Afrika teatri:** Habashiston, Italiya Somalisi, Britaniya Somalisi, Keniya, Sudan, Fransiya Shimoliy Afrikasi, Fransiya Ekvatorial Afrikasi, Madagaskar.
- **Tinch okeani teatri:** Xitoy (sharqiy va shimoli-sharqiy qismi), Quriya, Yaponiya, Janubiy Saxalin, Kuril orollari, Aleut orollari, Mo'g'uliston, Gonkong, Fransiya Hindixitoyi, Birma, Andaman orollari, Malayya, Singapur, Saravak, Gollandiya Hindistoni, Sabax, Bruney, Yangi Gvineya, Papua, Sulaymon orollari, Fillipinlar, Avstraliya (aviabombardimonlar), Gavayi orollari, Guam, Ueyk, Miduey, Marian orollari, Karolin orollari, Marshall orollari, Gilbert orollari, Tinch okeanining ko'pgina mayda orollari, Tinch okeanining kattagina qismi, Hind okeani.

Urushning birinchi davri (sentabr 1939 — iyun 1941)[tahrir]

Polshaga bostirib kirilishi[tahrir]

Asosiy maqola: ***Vermaxtning Polsha kampaniyasi (1939)***.

Glavitsdagi radiostansiya

Bromberg vayronasi

1939-yil, 23-may kuni Hitler kabinetida yuqori lavozimli ofitserlar ishtirokida majlis bo'lib o'tadi. Bunda Polsha muammosi G'arb bilan ziddiyatga aylanishi mumkinligi qayd etiladi. Olmoniya tashqi siyosatining birinchi vazifasi sifatida Sharqqa qarab o'z hukmronlik doirasini yoyish, oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanishni kafolatlash va Sharq tomonidan tahdidni bartaraf etish qo'yiladi. Polsha qulay vaziyat tug'ilishi bilan bosib olinishi shart bo'ladi.

31-avgust kuni Olmoniya matbuoti „... payshanba kuni soat tahminan 20 larda Glavitsdagi radiostansiya binosi polyaklar bilan bosib olindi.“ deya xabar beradi. 1-sentabr soat 4:45 da Dansigga do'stlik tashrifi bilan buyurgan „Shlezvig-Golshteyn“ nemis o'quv kemasi Vesterplyattdagi Polsha harbiy tuzilmalariga qarata o'q ochadi. **Ikki jahon urushi boshlanadi.** ^[7]

1-sentabr kuni harbiylar formasini kiygan Hitler Reyxstagda nutq so'zladi. Polshaga bo'lgan bosqinni oqlash uchun Hitler Glavitsdagi mojaroni sabab qiladi. Bunda u Polshaga ittifoqdosh bo'lgan Angliya va Fransiya bilan to'qnashuvga uchramaslik uchun iloji boricha „urush“ atamasini ishlatmaslikka urinadi. U chiqargan buyruqda faqatgina Polsha zo'ravonligiga nisbatan ko'rilgan „faol himoya“ haqida yozilgan edi. Shu kunning o'zida Angliya va Fransiya urush e'lon qilish tahdidi ostida nemis qo'shinlarining Polsha hududidan zudlik bilan chiqarilishini talab qiladilar. Fashist Mussolini polyak muammosini tinchlik bilan hal etish uchun konferensiya chaqirishni taklif qiladi. Lekin Hitler buni rad etadi. ^[8]

1-sentabr kuni Sovet Ittifoqida umumbashar harbiy chaqiriq e'lon qilindi. Bunda chaqiriq yoshi 21 dan 19 yoshgacha, ayrim turkumlar uchun esa 18 yoshgacha tushiriladi. Ushbu qonun chiqarilishi bilan kuchga kiradi. Qisqa muddat ichida armiyaning son jihatdan tarkibi 5 million kishiga yetadi, bu umumiy aholi sonining 3 % ini tashkil etadi.

1939-yil 1-sentabrda Olmoniya qurolli kuchlari Polshaga bostirib kiradilar. Jangda Olmoniya tarafida yana Slovakiya qo'shinlari ham ishtirok etadi.

3-sentabr soat 9 da Angliya, soat 12:20 da esa Fransiya hamda Avstraliya va Yangi Zelandiya Olmoniyaga qarshi urush e'lon qiladilar. Bir necha kun ichida ular qatoriga Kanada, Nyufaundlend, Janubiy Afrika Ittifoqi va Nepal qo'shiladi. Ikkinchi jahon urushi shu tariqa boshlanadi.

3-sentabr kuni Versal shartnomasiga ko'ra Polsha tarkibiga o'tgan Sharqiy Prussiya shahri Brombergda ushbu urush tarixidagi millat ko'rsatkichi bo'yicha eng dastlabki ommaviy qirg'in boshlanadi. Aholining 3/4 qismi nemislardan iborat bo'lgan shaharda 1100 kishi polyaklar tomonidan qirg'in qilinadi. Bu mojaro ushbu oy ichida davom etgan vayronagalarchiliklardan eng so'nggisi edi.^[9]

Nemis qo'shinlarining hujumi reja asosida borayotgan edi. Polsha kuchlari nemis tanklari va luftvaffesiga nisbatan juda kuchsiz edi.

5-sentabr kuni AQSh va Yaponiya Yevropa urushida o'zining betaraf ekanligini e'lon qiladilar.^[10]

G'arbiy frontda ittifoqdosh ingliz-fransuz qo'shinlari hech qanday faol harakat olib bormaydilar (G'alati urush maqolasini qarang). Dengizda esa urush jadal tus oladi: 3-sentabrni o'zidayoq nemis U-30 suvosti kemasi hech qanday ogohlantirishsiz ingliz yo'lovchi layneri "Ateniya"ga hujum qiladi.

Polshada janglarning birinchi haftasida nemis qo'shinlari bir necha joydan polyaklar frontini kesib o'tib, Mazoviyaning bir qismini, g'arbiy Prussiyani, Yuqori-Silez sanoat tumanini hamda g'arbiy Galitsiyani egallaydilar. 9-sentabrga kelib nemislar butun front bo'ylab Polsha qarshiligini yengadilar va Varshavaga yetadilar.

10-sentabrda polyak bosh qo'mondoni Edward Rydz-Śmigły janubi-sharqiy Polsha tomon ortga chekinish haqida qaror beradi, ammo uning qo'shinlarining asosiy qismi Visla ortiga o'tishga ulgurmay, harbiy o'ramaga tushadi. Sentabr o'rtalariga kelib, g'arbdan madad olmagan sababli, Polsha qurolli kuchlari yagona birlik sifatida mavjudligini to'xtatadilar; faqatgina joylardagi qashi kuch markazlari saqlanib qoladi.

16-sentabrda Polshaning SSSRdagi elchisiga Polyak davlati endi mavjud emasligi sababli, Sovet Ittifoqi G'arbiy Ukraina va G'arbiy Belorussiya aholisini himoyasi ostiga olishi kerakligi haqida aytiladi. 17-sentabrda Hitler bilan kelishtirib olingan rejaga asosan ertalab soat 6 da sovet qo'shinlari ikki harbiy guruh tarkibida davlat chegarasini kesib o'tadilar. Vilno, Grodno va Belostokka hujum qilayotgan belorus frontini general Kovalyov boshqaradi. Ukraina frontini esa Lemberg (Lvov)ga bostirib kirayotgan marshal Timoshenkoboshqarar edi. O'sha kunning kechasi Polsha hukumati va bosh qo'mondonlik Ruminiyaga ko'chib o'tadi.

Sovet hukumati: „Polshaning sharqiy tumanlarida yashovchi ukrain va belorus xalqini nemis agressiyasidan himoya qilish uchun qo'shinlar yuborishi“, — haqida e'lon qiladi. 19-sentabr kuni Qizil Armiya Vilnoni, 20-sentabrda Grodno va Lvovni egallaydi, 23-sentabrda Bug daryosiga yetib boradi.

SSSRning bostirib kirishidan oldin, Guderianing 19-tank korpusi (Olmoniya) Sharqiy Prussiya tarafidan kelib, Brestni ishg'ol qiladi. General Plisovskiy boshchiligidagi polyak qurolli kuchlari yana bir necha kun davomida Brest qal'asini himoya qiladilar. 17-sentabrga o'tar kechasi uning himoyachilari kelishilgan ravishda fortlarni tark etib, Bug daryosi ortiga o'tadilar.

28-sentabr kuni nemislar Varshavani, 30-sentabrda Modlinni, 2-oktabrda Xelni egallaydilar. 6-oktabr kuni Polsha armiyasining so'nggi kuchlari kapitulyatsiya qiladi. Avvalgi Polsha hududida nemis va sovet qurolli kuchlari o'rtasida chegara chizig'i aniqlaniladi.

G'arbiy Polsha yerlarining bir qismi Uchinchi reyx tarkibiga o'tadi. Bu yerlar „olmonlashtirish“ga uchrashi kerak bo'ladi. Polyaklar va yahudiylar Polshaning markaziy tumanlariga surgun qilinadilar. Qolgan hududlarda general-gubernatorlik tashkil etilib, u yerda polyak xalqiga nisbatan ommaviy qirg'inlar o'tkaziladi. **Gettoga** yig'ilgan yahudiylar og'ir holatga tushadi.

SSSRga o'tgan hududlar **Ukraina SSRi**, **Belorussiya SSRi** va **Litva** tarkibiga kiritiladi. Bu yerda sovet hukumati o'rnatilib, sotsialistik o'zgartirishlar amalga oshiriladi (sanoatning milliyashtirilishi, jamoaviy dehqonchilik), sobiq „hukmron sinfi“ — burjuaziya vakillari, pomeshchiklar, badavlat dehqonlar, ayrim ziyolilar surgun qilinib, repressiyalarga uchraydi.

1939-yil 6-oktabrda Hitler kelishmovchiliklarni barataraf etish maqsadida barcha yirik mamlakatlar ishtirokida tinchlik konferensiyasini o'tkazish taklifi bilan chiqadi. Fransiya va Buyuk Britaniya nemislar zudlik bilan o'z askarlarini Polsha va Chexiyadan chiqarib, mustaqilligini qaytarishsagina bu konferensiyada ishtirok etish uchun rozilik berishi haqida aytadilar. Olmoniya bu talablarni rad qiladi va oqibatda tinchlik konferensiyasi amalga oshmaydi. Nemis qo'mondonchiligi G'arbgga qarab yurishga tayyorlana boshlaydi.

Atlantika uchun kurash[tahrir]

Asosiy maqola: **Atlantika uchun kurash (1939—1945).**

La-Plata ko'rfazida cho'kayotgan *"Admiral Graf Spee"* linkori yonmoqda.

Tinchlik konferensiyasida qatnashishdan bosh tortgan **Buyuk Britaniya** va **Fransiya** 1939-yil sentabridan to 1940-yilning apreligacha passiv urushni qo'llab, hech qanday hujum harakatlarini amalga oshirmaydilar. Faol janglar faqatgina dengizda bo'lib o'tadi. Urushgacha bo'lgan paytda **nemis qo'mondonligi** Atlantika okeaniga 2 ta zirhli katta harbiy kema va 18 ta suvosti kemalarini yuboradi. Urush boshlanganidan so'ng ushbu kemalar Buyuk Britaniya va unga ittifoqdosh bo'lgan davlatlarning savdo kemalariga hujum qila boshlaydilar. 1939-yilning sentabridan dekabrgacha bo'lgan davr ichida Buyuk Britaniya nemis suvosti kemalarining zarbalari natijasida 114 ta kemadan, 1940-yili esa 471 ta kemadan ayriladi, nemislarning esa 1939-yildagi yo'qotishlari atigi 9 suvosti kemasini tashkil etadi. Buyuk Britaniyaning dengizdagi aloqalariga bo'lgan zarbalar 1941-yilning yoziga kelib britan savdo flotining 1/3 qismini yo'qotilishiga olib keladi va mamlakat iqtisodiyoti uchun jiddiy xavf tug'diradi.

Sovet-fin urushi

Asosiy maqola: *Sovet-fin urushi (1939—1940)*.

SSSR egallagan hududlar

1938—1939-yillardagi sovet-fin muzokaralari davomida SSSR **Kareliya bo'yining** bir qismiga ikki baravar hajmli hududni berishni hamda bir qancha orollar va **Xanko** (Gangut) yarimorolini harbiy baza sifatida ijaraga berishni taklif qiladi. Finlandiya o'z hududini boy berishni va harbiy majburiyatlar olishni istamay, savdo-sotiq bo'yicha kelishuvni imzolash va **Aland orollarining** remilitarizatsiyasi taklifini beradi.

Buyuk Britaniya, Fransiya va AQSH davlatlarining bosimi tufayli ushbu muzokaralar to'xtaydi va 1939-yilning **30-noyabr**ida SSSR Finlandiyaga bostirib kiradi. **1939-yil 14-dekabr**da SSSR urush boshlagani sababli **Millatlar ligasidan** chetlashtiriladi. SSSRni Millatlar ligasi safidan chetlashtirish davomida Ligaga kirgan 52 davlatdan 12 tasi ushbu konferensiyaga o'z vakillarini umuman yubormaydilar, 11 tasi esa SSSR chetlashtirilishiga qarshi chiqadilar. Aytib o'tilgan 11 ta davlat ichida — Shvetsiya, Norvegiya va Daniya davlatlari ham bo'lgan.

Dekabrdan to fevral oyigacha sovet qo'shinlari **Mannerheim chizig'ini** yorib o'tishga harakat qiladilar, lekin muvaffaqiyatga erisha olmaydilar. Mannerheim chizig'ida Finlandiya piyoda askarlarining 15 diviziyasiga qarshi sovet mergan askarlarining 15 diviziyasi to'qnashadilar.

Buyuk Britaniya va Fransiya **Skandinaviya yarimoroliga** desant tushirishga qaror qiladilar. Bu qaror bilan ular shvedlarning temir ruda konini Olmoniya egallashiga yo'l qo'ymaslikni hamda Finlandiya himoyasi uchun askarlar yuborish yo'lini ko'zlaydilar. Ammo, **Shvetsiyava Norvegiya** betaraflikni saqlab qolish maqsadida o'z hududida ingliz va fransuz askarlarini qabul qilishga rozi bo'lmaydilar. **1940-yilning 16-fevral**ida Britaniya esminetslari Norvegiyaning suvdagi hududlarida „Altmark“ nomli nemis kemasiga hujum qiladilar. **1-mart** kuni Skandinaviya davlatlarining betarafliğida manfaatdor bo'lgan Hitler **Daniya va Norvegiyani** bosib olish (Weserübung operatsiyasi) haqidagi ko'rsatmani imzolaydi.

1940-yil mart oyining boshida sovet qo'shinlari Mannerheim chizig'ini yorishga muvaffaq bo'lib, **Viborg** shahrini egallaydilar. **1940-yil 13-mart**da **Moskvada** Finlandiya va SSSR o'rtasida tinchlik haqidagi kelishuv imzolanadi. Bu kelishuvga muvofiq SSSRning barcha

talablari qondiriladi: Kareliya bo'yidagi chegara shimoli-g'arbiy tomon 150 km ga suriladi va Fin bo'g'ozidagi bir nechta orollar SSSR tasarrufiga o'tadi. Finlandiya Ikkinchi jahon urushida o'z betarafligini saqlaydi.^[11]

Urushning tugatilishiga qaramay ingliz-fransuz qo'mondonligi **Norvegiyada** harbiy operatsiya rejasini ishlab chiqishda davom etadi, ammo nemislar ulardan ilgarilab ketadilar.

Sovet-fin urushi mobaynida finlar tarafidan **Molotov aralashmasi** kashf etiladi.

Yevropa blitzkrigi

Asosiy maqola: **Fransuz kampaniyasi**.

Norvegiya qirg'og'i yaqinida dengizdagi jang. 10-aprel 1940

1940-yil 9-aprelda Olmoniya Daniya va Norvegiyaga bostirib kiradi.

Nemislar dengiz va havodagi kuchlari vositasida Daniyaning eng muhim shaharlarini hech qanday qarshiliklarsiz egallaydilar va bir necha soat davomida butun dat aviatsiyasini yo'q qiladilar. Tinch aholini bombardimon qilish tahdidi ostida Daniya qiroli **Christian X** taslim bo'ladi va armiyasini ortga suradi.

Norvegiyada nemislar 9-10-aprel kunlari **Oslo**, **Tronxeym**, **Bergen**, **Narvik** kabi eng asosiy portlarini egallaydilar. 14-aprelda ingliz-fransuz desanti **Narvik** shahri ostida, 16-aprelda **Namsusda**, 17-aprelda **Ondalsnesda** tushiriladi. 19-aprelda ittifoqdoshlar armiyasi **Tronxeym** tomon yuradi, ammo muvaffaqiyatsizlikka uchrab, may oyining boshlarida markaziy Norvegiyadan ortga chekinishga majbur bo'ladilar. Iyun boshlaridagi **Narvik** uchun qator janglardan so'ng ular shimoldan ham chekinadilar. 1940-yilning 10-iyunida Norvegiya armiyasining so'nggi kuchlari taslim bo'ladi. Endi mamlakat nemis okkupatsion boshchiligi (reyxskomissariat) qo'li ostiga o'tadi; bu vaqtda Daniya nemis protektorчилиги etib e'lon qilinib, qisman mustaqilligini saqlab qoladi.

Olmoniya bilan bir payt o'zida Daniyaga britan va amerika qo'shinlari hujum qiladi va uning dengizorti hududlari — **Farer orollari**, **Islandiya**, **Grenlandiyani** bosib oladilar.

Nemislarning bombardimonidan so'ng Rotterdam markazi.

1940-yilning 10-mayda Olmoniya 135 ta diviziya kuchi bilan Belgiya, Niderlandlar va Luksemburgga bostirib kiradi. ittifoqdosh armiyalarning 1-guruhi Belgiya hududi tomon yo'l oladi, ammo gollandlarga yordam berishga ulgurmaydi, chunki nemislarning "B" guruh armiyalari janubiy Gollandiyaga keskin tashlanadi va 12-mayning o'zida Rotterdamni egallaydi. 15-mayda Niderlandlar o'z kapitulyatsiyasi haqida e'lon qiladi.

10-may kuni nemis desantchilari Belgiyada Alberta kanali ustidagi ko'priklarni egallaydilar, bu nemis tank kuchlariga Belgiya tekisligi tomon o'tishga imkon beradi. 17-mayda Brussel taslim bo'ladi.

Ammo, eng katta zarbani "A" guruh armiyalari beradi. Guderianing uchta tank diviziyasi 10-mayda Luksemburgni egallab, janubiy Ardenlarni kesib o'tadi va 14-may kuni Maas daryosidan o'tadilar. Shu paytning o'zida Hermann Hothning tankli korpusi shimoliy Ardenlardan o'tadi va 13-mayda Maas daryosiga yetib keladi. Nemis tanklar armadasi g'arbgga qarab yo'l oladi. Fransuzlarning kechikkan hujumi ularga qarshi chiqa olmaydi. 16-mayda Guderianing qo'shinlari Uazaga yetib boradi; 20-mayda ular Pa-de-Kalesohiliga chiqadilar va ittifoqdosh armiyalar tomon shimolga buriladilar. 28 ta ingliz-fransuz-belgiyalik diviziya nemislarning qurshovi ostida qoladi.

21-23-mayda fransuz qo'mondonligining Arras yonida kontrzarba berish urinishi muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin edi, ammo Guderian butun bir tank batalyoni hayoti evaziga bu harakatni to'xtata oladi. 22-may kuni Guderian ittifoqdoshlarning Bulonga, 23-mayda Kalega qaytish yo'lini berkitadi va Dunkerkdan 10 km uzoqlikda bo'lgan Gravinga chiqadi, ammo 24-may kuni u Hitlarning shaxsiy buyrug'iga ko'ra ikki kunga o'z yurishini to'xtatadi. Ushbu to'xtam ittifoqdoshlarga Dunkerk himoyasini kuchaytirishga va o'z kuchlarini dengiz orqali evakuatsiya qilish bo'yicha "Dinamo" operatsiyasini boshlashga imkon beradi. 26-mayda nemis qo'shinlari G'arbiy Flandriyadagi Belgiya frontini yoradilar va 28-may kuni Belgiya ittifoqdoshlarning talablariga qaramay kapitulyatsiyaga uchrashga majbur bo'ladi. O'sha kuniyoq Lill tumanida nemislar katta fransuz guruhini o'rab oladilar va 31-mayda bu guruh taslim bo'ladi. Fransuz qo'shinlarining bir qismi (114 ming kishi) va inglizlarning deyarli butun armiyasi (224 ming kishi) Dunkerk orqali britan kemalarida olib chiqiladi. Nemislar ingliz va fransuzlar ortga qaytishda tashlab ketgan artilleriya, bronetexnika, transport vositalarini egallaydilar. Dunkerkdan so'ng Buyuk Britaniya armiyasini saqlab qolganiga qaramay, deyarli quolsiz bo'lib qoladi.

5-iyunda nemis qo'shinlar Lan — Abvil hududida bosim o'tkaza boshlaydilar. Fransuz qo'mondonligining himoyadagi harakatlari zoye ketadi. Fransuzlar ketma-ket janglarda mag'lub bo'ladilar. Fransuz himoya chizig'i parchalanib ketadi va qo'mondonlik o'z qo'shinlarini janubga qarata tezda olib ketadi.

10-iyunda Italiya Buyuk Britaniya va Fransiya qarshi urush e'lon qiladi. Italyan qo'shinlari Fransiyaning janubiy tumanlariga bostirib kiradi, ammo uzoqroqqa surila olmaydi. O'sha kuniyoq Fransiya hokimiyati Parijdan evakuatsiya qilinadi. 11-iyunda nemislar Shato-Tyerri oldida Marna daryosidan o'tadilar. 14-iyunda hech qanday kurashsiz Parijga kiradilar, ikki kundan so'ng esa Rona vodiysiga chiqadilar. 16-iyunda marshal Pétain Fransiyaning yangi hokimiyatini tashkil qilib, 17-iyunda Olmoniyaga sulh tuzish iltimosi bilan chiqadi. 18-iyunda Londonga qochgan fransuz generali Charles de Gaulle fransuzlarni kurashda davom etishlariga chaqiradi. 21-iyunda nemislar endilikda hech qanday qarshilikka uchramay, Nant — Tur hududidagi Luaraga yetadilar, o'sha kuniyoq ularning tanklari Lionni egallaydi.

22-iyunda 1918-yili Olmoniya o'z kapitulyatsiyasi haqida e'lon qilgan xuddi o'sha vagonda fransuz-nemis sulhi tuziladi. Bunga ko'ra Fransiya o'z hududining asosiy qismini

okkupatsiyasiga, yerdagi armiyasining demobilizatsiyasiga hamda harbiy-dengiz floti va aviatsiyasining internirlanishiga rozi bo'ladi. Mamlakatning erkin qismida **10-iyulda** bo'lib o'tgan davlat to'ntarilishi natijasida **Pétainning** avtoritar tartibi (**Vichy tartibi**) o'rnatiladi. Bu rejim Olmoniya bilan yaqin hamkorlik qilishga qaratilgan edi (**kollaboratsionizm**). Fransiyaning harbiy jihatdan zaifligiga qaramay, bu mamlakatning mag'lubiyati kutilmagan edi va hech qanday ratsional tushunchalarga to'g'ri kelmagan.

Vichy qo'shinlarining bosh qo'mondoni **François Darlan** butun fransuz flotining **Fransuz Shimoliy Afrikasining** sohillari yoniga olib ketilishi haqida buyruq beradi. Fransuz floti Olmoniya va Italiya nazorati ostiga o'tishidan hayiqib, britan harbiy-dengiz kuchlari va aviatsiyasi 1940-yilning **3-iyulida Mers-el-Kebirda** fransuz kemalariga qarata zarba berishadi. Iyulning oxirlariga kelib britaniyaliklar butun fransuz flotini yo'q qiladilar yoki neytrallaydilar.

Pribaltika, Bessarabiya va Shimoliy Bukovinaning SSSRga qo'shilishi [tahrir]

*Asosiy maqola: **Bessarabiya va Shimoliy Bukovinaning SSSRga qo'shilishi**.*

Sovet qo'shinlari **Rigaga** kirmoqda. **1940-yil, 17-iyun**

1939-yilning kuzida **Estoniya, Latviya** va **Litva** SSSR bilan majburan qabul qildirilgan o'zaro yordam haqidagi kelishuvlarni imzolashadi. Bu kelishuvlarga ko'ra, yuqorida sanab o'tildan davlatlar hududida sovet harbiy bazalari joylashtiriladi.